

concept of "collective identity" is that it allows us to move from the idea of collective action subject and of activity in general to the processes by which a particular group of subjects becomes a collective. Therefore, the same procedures are applied for collective identity study as for the subjective identification consideration.

If follow the reconstructive type of arguing, we should note that the collective subjects is the unsustainable population which reality and identity largely depend on identifications from the side of the subjects forming one or the other group. Subjects can be particles of different groups; they can enter them in and go out of them at any time. There is no real "collective body." It's a kind of a metaphorical representation of social reality, a purely imaginary value, a social construction. It is assumed that the subjects know the cultural features of their community, at least to the extent that it allows them to rely on those features and have a certain concept of this community. This sacred and profound feeling of belonging is considered their collective identity. The collective identity is the most important connection between people in the social and cultural perspective.

Thus, collective identities are situational and procedural produced constructs that represent nothing but a community, which should be specifically manifested every time in the practical relations of the subjects to themselves and to the world. The collective identities in idea express the achievement of a definite consensus between the subjects. It is not necessary to assume only exceptionally conscious, rational nature of such agreements. We should talk rather about the implicitly assumed knowledge that cements and directs the thoughts, feelings and actions of group members. Collective identities are communicative constructs, discursive events that are very important to interpret correctly empirically, identifying the universal horizons that are hidden behind them. If the interpretation is incorrect, there is a risk of manipulation with the groups and ignoring the differences between the subjects, that leads to a violent imposition of imaginary homogeneity and to silencing differences.

О. В. КРАСНОКУТСЬКИЙ

ВАЖЛИВА СКЛАДОВА СИСТЕМИ ДЕТЕРМІНАНТ ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ІДЕОЛОГІЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Доцільно нагадати, що підвищення рівня політичної культури, нарівні із підвищенням рівня культури правової, а також відповідальності державно-владних структур у цілому й суб'єктів державної влади зокрема, входить у, так би мовити, «культурну» блочну конструкцію системи детермінант оптимізації розвитку ідеології державотворення в українському суспільстві на етапі його трансформації, яка під своєю егідою принагідно об'єднує весь комплекс факторів, чинників, що мають чітке культурне забарвлення, культурно-державотворче спрямування. Такі фактори здатні, насамперед, оптимізувати перебіг державотворчого ідеологічного каузального відношення, державотворчо-ідеологічної взаємодії і, одночасно із цим, поступальний плин ідеології державотворення на теренах сучасної України, а також поліпшити довколишню державно-владну дійсність, навкружне державно-політичне буття, що, безумовно, знаходитиме відповідне відображення у наявній державотворчій ідеології, змінюючи у більш позитивну сторону її нинішній стан, що, у свою чергу, наблизить нас до розв'язання проблеми її формування, обумовить становлення ефективної національної моделі державного будівництва, практики творення й подальшої розбудови якісно нової Української держави як дійсно суверенного й незалежного, демократичного, соціального, правового державного організму.

Осягнути феномен політичної культури, різнобічні його ракурси й грані намагалося багато дослідників минулого. Відповідні спроби, як свідчить проведений аналіз, тривають і сьогодні. Різноманітні літературні джерела зазвичай вказують на те, що сам термін «політична культура» вперше ввів у філософський та науковий обіг німецький філософ-просвітник Й. Гердер іще у далекому XVIII ст. і що спроби введення системної теоретич-

ної розробки даного феномена розпочалися лише з початком другої половини минулого сторіччя й були пов'язані насамперед з іменами таких американськими вчених, як Г. Алмонд, С. Верба, Д. Пауелл та ін. Окрім того, до розгляду питань, що так чи інакше були пов'язані з політичною культурою, різними її аспектами, ракурсами, зверталися свого часу, як добре всім відомо, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та інші славетні мислителі минулих епох.

Не забували взятися за мисленнєвий теоретичний аналіз позначеної культури й знані державотворчі ідеологи, вітчизняні знавці ідеологічного явища. Так, В. Ленін, як ідеолог і творець першої в історії людства Соціалістичної держави, концепт політичної культури використовував у своїх роботах іще на світанку 20-х років ХХ ст., посилено ввівши його тим самим у теоретичний і, водночас, практичний обіг на безмежних просторах країни Рад. Намагаючись за посередництва теоретичного аналізу зазирнути у глибочинь сутності явища, яке позначається вказаним концептом, він спромігся, зокрема, з'ясувати значення й роль цієї культури у боротьбі за будівництво нового суспільства трудящих, вільних від усякої експлуатації, відповідної державної конструкції, формування нового типу особистості, опрацювати методологію її становлення тощо. «Таким чином, мета політичної культури, політичної освіти, – резюмує свої думки Ленін, – виховати справжніх комуністів, здатних перемогти брехню, передсуди і допомогти трудящим масам перемогти старий порядок і вести справу будівництва держави без капіталістів, без експлуататорів, без поміщиків» [1, 384].

В останні роки існування єдиного союзного державного організму, коли передові загони носіїв вітчизняної державотворчої думки, здійснюючи широкомасштабні розвідки, вели іноді, справді, доволі відчайдушний пошук нових шляхів, способів, механізмів оновлення його життєдіяльності, окремі її репрезентанти, досліджуючи на сторінках своїх праць діалектичний взаємозв'язок традицій та новаторства в ідеологічній діяльності, підійшли до розуміння, усвідомлення нагальності опрацювання всього проблемного поля політичної культури, її значення, ролі та місця у розгортанні позначеної діяльності. «Чи існує основа, – впливало з під їх дослідницького пера логічне питання, – яка дозволить знайти об'єктивну, незалежну від волі й свідомості людей ознаку, котра дає можливість отримувати істинну оцінку ефективності ідеологічної діяльності партії, тобто загальний критерій її? Безсумнівно, існує. І основу цю слід шукати в реальному суспільному житті, у соціальній практиці. Нею, на нашу думку, може бути тільки соціальна культура мас, найважливішими складовими елементами якої є політична, економічна, моральна культура. Їх-то, як нам уявляється, і слід розглядати у якості загальних критеріїв ефективності ідеологічної діяльності партії. Не применшуючи значення кожного з цих критеріїв, сьогодні правомірно говорити про зростання ролі політичної культури...» [2, 195].

Оцінюючи наявні залишки теоретичної спадщини радянської доби, слід визнати, що історія осмислення, аналізу й загальної концептуалізації самого поняття «політична культура» на протязі майже семи десятиліть владарювання країни Рад виявилась доволі непростою. І в цій думці, до речі, ми неодинокі. «Що ж стосується історії цього поняття в радянському суспільствознавстві, – зауважують сучасні дослідники, – то воно, хоча після смерті Леніна і не зникло зовсім з уживання, але й не належало до числа широко використовуваних. Таке положення, природно, не може бути пояснено зникненням феномена, що ним позначається, або ж послабленням його прояву в реальній дійсності. Однак причина цього все ж була. Вона, за всією ймовірністю, полягає у недостатній вивченості явища, що позначається поняттям «політична культура». І, слід зауважити, що ця причина, на жаль, не усунута й сьогодні» [3, 135-136].

Щоправда, протягом останнього десятиліття існування СРСР окремі групи дослідників-суспільствознавців завзято намагалися все ж таки ліквідувати цей недолік, вказану причину, відповідну прогалину знань. Цьому підтвердження – праці М. Кейзерова, В. Савельєва, О. Соловйова, М. Фарукшина та інших авторів. Роботу в даному напрямі, але ж вже у пострадянський час, продовжили сучасні представники філософської, наукової дум-

ки, частина з яких приділяли увагу в своїх трудах у тому числі й осмисленню політичної культури в розрізі новітньої історії України. У колі вказаних представників достатньо назвати, наприклад, В. Бебика, В. Бурдяк, В. Воловика, М. Головатого, П. Демчука, В. Мандрагеля, Л. Нагорну, М. Назарова, Б. Орлова, О. Проскуріну, В. Ребкала, О. Рудакевича, С. Рябова, П. Саса, Г. Сащук та деяких інших. Одна за одною виходили на публічний захист досить цікаві дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата (доктора) філософських (В. Алієва, В. Ребкала та ін.), політичних (Ж. Деркач, М. Конончук, І. Штука та ін.), історичних (Л. Непіпенко, П. Сас та ін.) наук, що були присвячені проблематиці, прямо чи опосередковано пов'язаною з політичною культурою, окремим її питанням.

Проте, як говориться, кількість далеко не завжди означає якість. Так переважно склалося, на жаль, і в даному випадку. Зростання кількості робіт, що виходили в світ і присвячувались осмисленню означеної культури, лише примножувало й без того доволі строкатий спектр підходів до її розуміння, аналізу, починаючи, передусім, із визначення загального поняття, що позначає цей непростий соціальний феномен. Внаслідок цього суспільствознавча думка невпинно віддалялася від моменту напрацювання єдиної парадигми концептуалізації політичного культурного явища, бачення його сутності, змістовного наповнення концепту «політична культура». У цьому контексті вельми промовистим є факт того, що на початок XXI століття в світі нараховувалось більше ста різноманітних визначень поняття, що нас цікавить [4, 110]. Зрозуміло, що останні роки, які щойно минули, лишень збільшували своїм ходом число цих визначень, що аж ніяк не сприяло становленню необхідного формату парадигмального бачення суті вказаного культурного явища. Очевидно, що, як справедливо відзначається, «...їх число (визначень політичної культури – О.К.) росте в основному із-за того, що своє новаторство багато авторів намагаються проявити насамперед саме тут, у тлумаченні поняття, забуваючи розібратися в сутності явища, що позначається ним» [3, 136]. І, дійсно, адже практично кожен із сучасних дослідників, хто береться більш-менш серйозно опрацьовувати на теоретичному рівні відповідний різновид культурного феномена, зазвичай знов «ощаслиблює» читацькі кола інтелектуальної громадськості новими понятійними трактовками політичної культури, вносячи тим самим ще більший хаос у її понятійно-категоріальну інтерпретацію, мисленнєво віддаляючись, як правило, від пізнання й окреслення ліній, контурів сутності конкретно визначеного явища. А це, у свою чергу, штучно стримує, гальмує розуміння та концептуальний розгляд підвищення рівня політичної культури як складової системи детермінант оптимізації розвитку ідеології державотворення в українському суспільстві на етапі його трансформації.

Зауваживши це, перейдемо до формулювання мети даної роботи й викладу основного матеріалу соціально-філософської розвідки.

Мета статті – дослідити політичний культурний феномен у багатстві контурів його сутності, підвищення рівня даного явища як складову системи детермінант оптимізації розвитку ідеології державотворення в українському суспільстві на етапі його трансформації.

Цікаво відзначити, що загальну ситуацію, котра склалася, своєрідні «розбірід і хитання» у питанні визначення поняття «політична культура», досить вдало ілюструє наявна довідкова література. Тут, за майже класичною для останніх років схемою, проглядаються три, як мінімум, варіанти, підходи до понятійної трактовки політичної культури. У першому з них, традиція буттєвості якого сягає своїм корінням мисленнєвих теоретичних конструкцій Г. Алмонда й С. Верби, акцентується увага переважно лише на духовній складовій політичного культурного явища [5, 422; 6, 326; 7, 228]. Як правило, у даному випадку традиційно вказується на те, що політична культура – це існуючий у кожному суспільстві в конкретний період часу набір переконань, символів і цінностей, пов'язаних із політичною системою. «Між тим, феномен політичної культури, як нам уявляється, включає не тільки духовну компоненту, безумовно найважливішу, але й матеріальну, яка формується різними державними структурами, політичними інститутами, що склалися в кон-

кретному соціальному організмі на певній стадії його історичного розвитку. Без врахування цієї компоненти розкрити сутність феномена політичної культури просто неможливо» [3, 136-137].

На противагу першому підходу до понятійної трактовки політичної культури, другий, котрий генерується й підтримується окремими представниками кратологічної та політичної думки, неправомірно зміщує акцент дослідницької уваги переважно на матеріальну складову політичного культурного явища, чим, безумовно, штучно віддаляється й відривається одна його найважливіша складова (матеріальна) від іншої (духовної), неабияк ускладнюючи тим самим розуміння й повноцінне осмислення вказаного феномена. Так, у руслі даного підходу політична культура визначається як «...частина загальної культури, яка формується і виявляється в процесі політичного життя; історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, їх політичної творчості, який відбиває процес опанування суспільством, націями, класами, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин, а також розвиток їх власної сутності і діяльнісних здатностей як суб'єктів політичного життя» [8, 507], або ж як своєрідний різновид людської культури, що знаходиться на стику політики й досягнень суспільства у матеріальній і духовній сферах й такий, що виявляється як цивілізована діяльність, поведінка в області політики та політичного життя [9, 278].

Намагаючись подолати світоглядну, методологічну, евристичну обмеженість першого й другого підходів, про які щойно говорилося, третій варіант понятійної інтерпретації політичної культури, так чи інакше, звертає увагу на обидві сторони, складові, компоненти політичного культурного явища [10, 283; 11, 93], що відкриває шлях до всебічного дослідження, осягнення цілісності природи позначеного феномена. Відстоюючи концептуальну єдність його духовної та матеріальної компоненти, репрезентанти, поборники третього варіанту, підходу, що розглядається, справедливо зауважують, зокрема, так: «Між тим, наявність політичних знань, оцінок і дій – це не що інше, як реально існуючі ознаки прояву політичної культури у конкретних її носіїв (народів, класів, націй, інших соціальних груп, окремих особистостей), що характеризують їх у якості суб'єктів політичної діяльності у певний період їх розвитку. Вони обумовлюються, з одного боку, результатами політичної діяльності, яка відбувалася у минулому – змістом та якістю соціальних цінностей, традицій і норм, регулюючих політичні відносини в суспільстві, які слугують об'єктивною основою формування політичних знань, оцінок і дій у теперішньому, а з іншого боку, – впливом суб'єктивних факторів, суб'єктів політики, суб'єктів політичної влади в особі політичних партій та інших політичних інститутів, котрі здійснюють політичне виховання й навчання мас» [3, 137].

А отже, працюючи над питанням визначення поняття «політична культура», здійснюючи понятійну його інтерпретацію, слід пам'ятати, як мінімум, три моменти. Й, насамперед, те, що політична культура постає як один із основних різновидів культурного феномена (момент перший). Під культурою, нагадаємо, доцільно розуміти сукупність усіх видів перетворюючої діяльності людини й суспільства, а також результати цієї діяльності, що втілились у матеріальних і духовних цінностях [12, 58]. Це, дійсно, немов «друга природа», що створена руками й думками людей, які народжуються, живуть і вмирають, поступаючись місцем під сонцем іншим поколінням, своїм нащадкам, котрі поступово стверджуються на шляху продукування нових явищ земної цивілізації, як матеріального окрасу, так і, звісна річ, ідеального. Окрім цього, політична культура як оригінальний вид культурного феномена представлена двома структуроутворюючими складовими – матеріальною складовою й духовною (момент другий), які разом виступають як прояви її складної, щонайменше, дворівневої, сутності (третій).

Зважаючи на це, враховуючи вищевикладені тези, загальний контент і специфіку даної соціально-філософської розвідки, видається найбільш прийнятним визначення політичної культури як окремої категорії для позначення форми державного устрою, державної влади, що історично склалася, відповідної їм системи політичних інститутів, а також

обумовлених їх діяльністю політичних знань і мотивів, форм, способів і методів політичної діяльності, цінностей, оцінок, із необхідністю притаманних кожному народу, класу, нації, іншій соціальній групі, окремій особистості на певному етапі їх розвитку [3, 137]. Як можна переконатись, дане понятійно-категоріальне визначення відповідає трьом вищезначеним моментам і вирізняється, серед інших, низкою принципово важливих переваг, про що окремо підкреслюють його автори, з якими ми погоджуємось абсолютно. По-перше, воно дозволяє достатньо повно фіксувати результати діяльності попередніх поколінь конкретно визначеного соціального організму у такій найважливішій сфері його життєдіяльності, як політична, включаючи, передусім, матеріальну й духовну культурні складові, компоненти, а не обмежуючись якоюсь однією з них. «Адже, як відомо, діяльність людей на всіх етапах суспільного розвитку здійснюється в історично визначених формах матеріального й духовного виробництва, які як раз і є двома основними сферами існування й розвитку культури. Відповідно до цього культура розподіляється на матеріальну й духовну. Політична культура, як нам уявляється, в даному випадку також не повинна бути виключенням» [3, 138].

По-друге, наведене вище визначення акцентує увагу на обумовленості політичних знань, мотивів дій суб'єктів політики, політичної діяльності, реально існуючими факторами матеріального порядку, серед яких – усталений порядок організації держави, державно-владні структури, система політичної влади, політичні партії, рухи тощо, які виступають найважливішими структурними елементами політичної культури. «Саме вони (фактори матеріального порядку – О.К.) визначають характер існуючих моделей політичної культури, її типи, насамперед такі найбільш значні, як демократична, авторитарна й тоталітарна, між якими розташовується цілий спектр усіляких національних, а також інших варіантів і різновидів політичної культури. Вказані фактори значною мірою детермінують зміну духовної компоненти, сприяючи або, навпаки, стримуючи поступальний розвиток політичних знань, оцінок і мотивів політичної діяльності різних суб'єктів, а з ними й політичної культури в цілому» [3, 138].

По-третє, позначена дефініція передбачає можливість і необхідність подальшої концептуалізації політичної культури крізь призму конкретно-історичного підходу до аналізу даного різновиду культурного явища, виокремлення й розгляду політико-культурної специфіки як усього людського суспільства в цілому, так і конкретних суспільств, класів, націй, різних соціальних груп, окремої особистості, осмислення цієї специфіки, з огляду на певний етап історичного розвитку того чи іншого соціального організму, здійснюючого у наявних просторово-часових координатах свою унікальну цивілізаційну подорож, залишаючи за собою більш чи, навпаки, менш виразний культурний відбиток. Виходячи з цього, цілком зрозумілою й доречною, зокрема, є класифікація політичної культури залежно від її носія, суб'єкта, коли виокремлюється політична культура індивідуальна й групова, а також від соціальної структури суспільства, коли вирізняється класова політична культура, національна й вікова [3, 139]. Зауважимо, що правомірність існування такого підходу до класифікації вказаного культурного явища не ставиться під сумнів, як правило, і сучасними дослідниками, роботи яких, до речі, містять подібні класифікаційні варіації феномена, що нас цікавить.

І, по-четверте, що не менш важливо, вищевказана понятійна трактовка політичного культурного явища досить вдало, на наш погляд, корелює із найбільш вузловими поняттями й категоріями соціально-філософського дослідження державотворчої ідеології, серед яких передусім такі, як «політика», «політичне буття», «політична свідомість» та інші, істотно доповнюючи тим самим понятійно-категоріальну картину навкружної дійсності, політичної її компоненти, а разом з тим, звісно ж, неабияк полегшуючи системне осмислення проблеми формування ідеології державотворення (взаємозв'язку політичної та правової свідомості) в цілому й, зокрема, провідних чинників оптимізації розвитку названого ідеологічного феномена в українському суспільстві, що перебуває на етапі своєї трансформації.

Як різновид культурного феномена, політична культура наслідує всі загальні риси останнього і, внаслідок цього, має об'єктивний (по-перше) і конкретний (по-друге) характер, існує у двох своїх провідних формах, тобто у формі предмета, готового результату у всій сукупності матеріального й духовного політичного багатства, що продукується людиною та людством усюди й повсякчас, і у формі багатства людської особистості – її суб'єктивного політичного багатства (по-третє), а також є явищем, що постійно перебуває у розвитку (по-четверте) [3, 139-140]. Враховуючи те, що у будь-якому класовому суспільстві культурне явище набуває виразного класового забарвлення як за своїм ідейним змістом, так і за своєю ідейною спрямованістю [13, 225], то його провідний різновид – політична культура, ясна річ, іманентно приречена, запрограмована мати класовий характер (по-п'яте). Як і культура в цілому, політичний культурний феномен тісно пов'язаний з історичним розвитком цивілізації та «цивілізаційно-глобалізаційними» процесами, що відбуваються у світі (по-шосте) [14, 328].

Разом з тим політична культура має, безумовно, й свою специфіку, свої специфічні унікальні риси, особливості [3, 140-142]. І перша з них – це те, що даний культурний феномен утворюється й формується значно пізніше інших складових, компонентів загальної культури, тобто культури економічної, моральної, естетичної. Друга полягає у специфіці розвитку політичної культури, адже останній зазвичай розпочинається з якісних змін не стільки у світі матеріальному, скільки у світі духовному. «Суспільствознавцями вже давно помічений той факт, що кожній соціальній революції, корінним якісним змінам у найважливіших сферах життя суспільства передують не менш кардинальні зміни у суспільній свідомості, себто революції у головах людей, в їх поглядах на існуюче державне правління, політичні інститути, що склалися в суспільстві, переоцінка політичних знань, форм, способів, прийомів, методів політичної діяльності» [3, 140-141]. Третя ж пов'язана із належністю позначеного різновиду культури до феноменів надбудовного порядку, внаслідок чого його розвиток, урешті-решт, обумовлюється розвитком безпосередньо самого базису.

«Однак розвиток політичної культури, – робиться справедливе уточнення, – не завжди відбувається синхронно із розвитком базису. Володіючи відносно самостійністю, він може як відставати від розвитку базису, так і випереджати його. І, якщо відставання у розвитку форм державного устрою, державної влади, відповідної їм системи політичних інститутів, політичних знань, цінностей, оцінок, форм, способів політичної діяльності, відставання політичної культури однозначно негативно впливає на хід суспільного розвитку, оскільки гальмує, стримує його, то випередження розвитку політичної культури розвитку базису не завжди однозначно позитивно впливає на розвиток суспільства, його матеріальної та духовної культури. Воно буде відігравати позитивну роль лише за умови порівняно невеликого розриву у рівнях розвитку політичної культури й базису, що дозволяє, спираючись на можливості нової політичної культури, що відкрилися, забезпечувати прискорення розвитку старого базису, усуваючи таким чином невідповідність між базисом і надбудовою. Значне ж випередження у розвитку політичної культури розвитку економічного базису, тривале збереження розриву у рівнях їх розвитку, по-перше, підсилює залежність базису, економіки від політики, знижуючи потенціал його саморозвитку, а по-друге, гіперболізуючи роль і значення політичної культури, формує ілюзію можливостей її саморозвитку незалежно від інших видів культури – економічної, правової, моральної, естетичної, перешкоджаючи оптимізації їх взаємозв'язку та гармонічному розвитку, ускладнює процес формування політичної перспективи, визначення реальних політичних цілей, перетворюючи політичну діяльність у «політику заради політики».

Прикладом такого роду негативних наслідків слугує збереження розриву у рівнях розвитку політичної культури та базису у радянському суспільстві. Як відомо, подолати цей розрив за усі десятиліття існування цього соціального організму так і не вдалося. У результаті економіка часто й густо підмінялася політикою, яка, не маючи достатньо міцних економічних підвалин, все більше набувала форм тоталітаризму, що сковував рухли-

вість і гнучкість соціальних структур та супроводжувався рецидивами суб'єктивізму й волюнтаризму, котрі завершилися бездумними «дослідами» Горбачова й розвалом СРСР» [3, 141-142].

Окрім трьох своїх специфічних рис, на які звертають увагу дослідники, політична культура володіє ще однією – четвертою – унікальною характеристикою, ознакою, про яку, до речі, ні в якому разі не слід забувати й яка має для нас, здійснення й логічного завершення соціально-філософського аналізу державотворчого ідеологічного явища, принципово важливе значення, позаяк прямо вказує на існування впливу означеної культури на природний хід розвитку, перебігу державотворчої ідеології, що, зокрема, підтверджується дослідницькими матеріалами, котрі були оприлюднені нами раніше. А отже, четверта риса, що нас цікавить, полягає у тому, що політична культура, а якщо більш конкретніше, – то підвищення рівня такої культури, завдяки реальній можливості проведення політичної ідеологічно-державотворчої діяльності й безпосередньо через неї здатна обумовити, розпочати позитивну динаміку загального перебігу державотворчого ідеологічного каузального відношення, державотворчо-ідеологічної взаємодії і, одночасно з цим, поступальний плин ідеології державотворення в її системній цілісності.

Варто нагадати, що у Новітній час одним із перших, хто відкрито й чітко заявив про необхідність розгляду політичної свідомості, а разом з тим і відповідної культури, в їх динаміці, осмислення питання щодо необхідності підвищення рівня політичного культурного явища серед широкої громадськості, його поступального розвитку в суспільному середовищі, був В. Ленін. На рубежі епохальних сторіч відомий державотворчий ідеолог писав, зокрема, таке: «Якщо за критерій діяльності брати те, що зараз же безпосередньо доступне в найбільшій мірі найширшій масі, то доведеться проповідувати антисемітизм або агітувати, скажімо, на ґрунті звернення до отця Іоанна Кронштадтського. Завдання соціал-демократії – розвивати політичну свідомість мас, а не тягтися у хвості політично безправної маси...» [15, 302]. Відзначимо, що надалі ці тези й, відповідно, розпочата Леніним мисленева теоретична діяльність щодо певного напрямку концептуалізації політичної культури отримали свій подальший розвиток, конкретизацію у низці праць вітчизняних дослідників-ідеологознавців (В. Воловика, В. Карпичева та ін.).

Так, зокрема, у фарватері опрацювання тематики, пов'язаної з ідеологічним явищем і відповідною діяльністю, що безпосередньо з ним корелює, була висунута досить новаторська для свого часу концепт-теза про підвищення політичної культури трудящих мас як критерій ефективності ідеологічної діяльності партії [2, 190-207]. Згодом, на платформі концептуалізації політичної свідомості як основної форми суспільної зроблено висновок, що підвищення рівня політичної культури слід розглядати у якості загального критерію поступального розвитку позначеної ідеальної форми. «Критерієм прогресу у розвитку політичної свідомості може слугувати підвищення рівня політичної культури людей, утворюючих той чи інший соціальний організм – людське співтовариство, конкретне суспільство, клас, націю, іншу, більш дрібну соціальну групу. Постаючи об'єктивним проявом поступальності у розвитку політичного процесу, підвищення рівня політичної культури виступає в якості шуканої ознаки, що створює можливість засвідчитися у дійсній наявності прогресивних змін у розвитку й політичної свідомості» [3, 149].

Така можливість, як переконливо доводиться, реалізується у дійсність у вигляді конкретних показників, що можуть бути зведені до чотирьох основних груп [3, 149-152]: група перша – це показники росту, зростання політичної грамотності, тобто володіння різними категоріями громадян необхідним мінімумом політичних знань, засвоєння, так би мовити, «простої політичної азбуки» [16, 328], що включає знання ними існуючого державного устрою, системи державної влади, сутності й особливостей зовнішньої та внутрішньої політики держави, основних законів та інших нормативно-правових актів, що регламентують політичне життя країни, провідних політичних партій, рухів та інших суспільних організацій, взаємовідносин держави й церкви, спрямованості розвитку держави, державотворчого процесу, його перспектив тощо; група друга – показники підвищення сту-

пеню політичної освіченості громадян, що включає ступінь переконаності останніх у правильності, науковій обґрунтованості внутрішньої та зовнішньої політики держави, діяльності тієї чи іншої партії, що підтримує державну владу або ж перебуває до неї в опозиції, політичної теорії, що продукується тими чи іншими партійними ідеологами, на базі якої формується відповідна практична політична свідомість, цебто політична ідеологія, характер мотивів, цінностей, рівень вміння спиратися на отримані політичні знання, орієнтуватися у політичній обстановці, правильно визначати своє місце в ній та ін.; група третя – показники підвищення рівня теоретичного обґрунтування як існуючої політичної реальності, так і перспектив її подальшого розвитку, підвищення рівня ефективності політичної теорії, на що, зокрема, може чітко й однозначно вказувати наявна практика, котра є, як відомо, і критерієм істинності й критерієм ефективності теорій, всієї теоретичної діяльності [17, 118]; і група четверта – це, нарешті, ті показники, що характеризують формування політичної ідеології, а саме: підвищення ступеню активності громадян у реалізації державної політики, спрямованої на поступальний розвиток суспільства, його економіки, соціальної та духовної сфер, політики партій, що представляють сили прогресу.

Думається, що сьогодні цілком правомірно й доречно розглядати підвищення рівня політичної культури, з одного боку, у якості загального критерію поступального розвитку політичної свідомості, у тому числі й як утворюючої складової процесу формування ідеології державотворення, вимірюючи, оцінюючи його, цей рівень і, водночас, розвиток відповідної форми суспільної свідомості, зокрема, крізь призму вищеназваних чотирьох основних груп конкретних показників, а з іншого, що є для нас найголовнішим, – у якості чинника, що здатен обумовити позитивну динаміку загального перебігу державотворчого ідеологічного каузального відношення, державотворчо-ідеологічної взаємодії, поступальний плин означеної ідеології.

Виходячи з цього, продовжуючи загальний тренд наших роздумів, слід також з'ясувати, окреслити мисленнєво, наявний стан політичної культури сучасного українського суспільства, його певні параметри, характеристики, гранично-загальні особливості. Зважаючи на пануючий у сей час рельєф, сьогоденні реалії вітчизняної державно-політичної дійсності, у координатах, земному полоні яких опинилася країна, специфіку її ідеології державотворення, на характеристиці якої ми зупинилися неодноразово як у своїх публічних виступах, так і у серії останніх публікацій, видається можливим загалом погодитись із тими особливостями політичного культурного явища, що сформувалося останнім часом на теренах України, на наявність яких вказують відповідні філософські джерела [3, 164-168]. Серед означених особливостей називаються, як правило, такі: по-перше, фрагментарний, еkleктичний характер даного феномена, що, до речі, підтверджується й результатами окремих наукових розвідок [18]; по-друге, відсутність чітко вираженої спрямованості політичного розвитку; по-третє, суперечливість, роздвоєність політичної ідеології; по-четверте, клаптиковість і різновекторність ідеологій державотворення провідних соціальних шарів і груп українського суспільства; по-п'яте, зростання соціального песимізму; по-шосте, відсутність чітко визначених пріоритетів як зовнішньої політики, так і внутрішньої; по-сьоме, синдром дива, що закріплюється в політичній свідомості; по-восьме, високий ступінь потенційної конфліктності.

Зокрема, щодо останньої особливості, то, дійсно, «...політичний потенціал конфліктності в останні роки посилюється, по-перше, за рахунок подальшої диференціації політичних партій та рухів як формуючих систему державного устрою, державної влади, так і тих, хто перебуває до неї в опозиції; по-друге, за рахунок виникнення пов'язаних із цією диференціацією нових політичних лідерів, які рвуться до політичної влади й вбачають противників навіть у вчорашніх своїх союзниках; по-третє, за рахунок штучного протиставлення не тільки окремих класів, націй, інших соціальних груп, але й цілих регіонів» [3, 168]. Усі ці обставини, що заповнили навкружну реальність, політичну її складову, безперечно, «...не тільки іще більше посилюють ступінь конфліктності політичної культури, перешкоджаючи поступальному розвитку політичної свідомості (утворюючої скла-

дової процесу формування ідеології державотворення й, відповідно, всього державотворчого ідеологічного явища в цілому – О.К.), але й послаблюють, виснажують творчий потенціал молодого українського суспільства» [3, 168].

Як можна побачити, вказані особливості, підведені під один знаменник і розглянуті в своїй цілісності, дають досить чітку й конкретну характеристику політичної культури сучасного українського суспільства, що свідчить, на превеликий жаль, про існування тенденції до вкорінення на його теренах критичного стану даної культури, її наявний незадовільний рівень, а також, до речі, про відсутність належного поступу у розвитку відповідної політичної свідомості. У зв'язку з цим виникає гостра необхідність у проведенні подальших філософських і наукових розвідок щодо політичного культурного феномена, виходячи з окреслених вище концептуальних позицій, з'ясуванні основних закономірностей, яким він підпорядковується у своєму розвитку, уточненні його специфіки, що виявляється у межах українського простору-часу, й, нарешті, виявленні провідних детермінант оптимізації розвитку цього культурного явища в Україні на етапі її трансформації. Саме це, як уявляється, допоможе напрацювати виважений, повноцінний, науково обґрунтований комплекс заходів, своєрідний теоретично-програмний політико-культуротворчий кейс, поява й запровадження якого так необхідні для підвищення рівня політичної культури з метою забезпечення позитивної динаміки загального перебігу державотворчого ідеологічного каузального відношення, державотворчо-ідеологічної взаємодії, і, ясна річ, поступального плину всієї ідеології державотворення нашої країни.

У той же час цілком очевидно, що вже зараз, терміново, не чекаючи результатів глибинних розвідок, на всіх рівнях соціально-політичної життєдіяльності повинна вестись мова та здійснюватись певна програма щодо вдосконалення й підвищення рівня культури, котра нас безпосередньо цікавить. Розробку такої програми, її контурів цілком резонно розпочинати, орієнтуючись на мисленнєву конструкцію, пов'язану із чотирма означеними вище основними групами конкретних показників, за допомогою яких можна оцінювати, вимірювати як сам рівень політичної культури, так і поступ відповідної форми суспільної свідомості. І справді: оскільки ці показники, будучи зібраними в окремі яскраво виразні групи, слугують певними чіткими маркерами, орієнтирами, сходинками, визначаючими прогресивний рух політичної культури, свідомості, то, ведучи мову про підвищення рівня даного різновиду культурного явища, слід, насамперед, зацентувати увагу на необхідності досягнення цих показників, що виступають, дійсно, як певні політико-культуротворчі дороговкази, й ведення такої роботи, що визначається, передбачається останніми.

Звідси випливає, що першим концептуальним напрямом даної програми слід вважати не що інше, як зростання елементарної політичної грамотності громадян. До речі, про важливість цього питання замислювались і теоретики й практики державного будівництва, окремі державотворчі ідеологи. А деякі з них, зокрема перший керманіч країни Рад, навіть встигли збагатити скарбницю державотворчої думки окремими нотатками із цього приводу. Цікаво, що феномен політичної грамотності ним був визначений свого часу не більше і не менше як знання «простої політичної азбуки» [16, 328]. Окрім цього, в «Інструкції про упорядкування книги для читання робітників і селян», що була написана у грудні 1918 р., визначено і той мінімум політичних знань, що був необхідний тоді широкій громадськості. Тут пропонувалося найпопулярнішим чином викласти найбільш цікаві й важливі питання, у тому числі й державотворчі: «...будівництво Радянської влади, її політика зовнішня і внутрішня. Наприклад: що таке Радянська влада. Як управляти країною. Закон про землю. Раднаргоспи. Націоналізація фабрик. Трудова дисципліна. Імперіалізм. Імперіалістична війна. Таємні договори. Як ми пропонували мир. За що ми тепер воюємо. Що таке комунізм. Відокремлення церкви від держави. І так далі» [19, 385]. Думається, що сьогодні, в умовах створення якісно нової Української держави, нам, як ніколи, слід все ж таки дослухатися до порад відомого ідеолога й державного архітектора, і, продовжуючи змістовно наповнювати концептуальну лінію «простої політичної азбуки», що постала колись у горизонтах ленінських мисленнєвих моделей, обґрунтовано визначити й публічно

оприлюднити той мінімум політичних знань, яким повинні володіти широкі народні маси, уся громадськість сучасної України. З огляду на такі думки, погоджуємось у загальних рисах із тезою, що для зростання політичної грамотності перш за все необхідно: по-перше, чітко визначити коло найбільш актуальних політичних питань; по-друге, потурбуватися про їх доступний і зрозумілий для різних категорій громадян виклад; і, по-третє, вдосконалювати форми пропаганди політичних знань [2, 200].

Втім, слід визнати, що зростання політичної грамотності, хоча й є актуальним і першочерговим напрямком підвищення рівня політичної культури, здатне зумовити лише зовнішній бік росту останньої, поверхові риси її поступу. А форма, як відомо, іноді досить оманлива і приклади цього – повсюди й повсякчас. «Адже саме по собі підвищення політичних знань не означає, що вони автоматично перетворюються у переконання. Ну, а коли цього не відбувається, то політичні знання, що не перетворилися у переконання, не торкнуться політичних цінностей й орієнтацій людей та не позначаться на їх політичній діяльності (а разом з тим, звичайно, на їх політичній культурі – О.К.)» [3, 149-150]. А тому другий концептуальний напрям вищевказаної програми – це, відповідно, підвищення політичної освіченості громадян. І така освіченість може народитися не інакше, як на шляху поєднання політичної грамотності з вмінням розбиратися у навкружній реальності, політичному житті, визначати своє місце в ньому, знаходити там для себе відповідну точку опори, подальшої активності й особистісного, громадянського зростання. Саме ж це вміння, на наше глибоке переконання, може сформуватися лише за допомоги повноцінного залучення людини й громадянина, широких народних мас у «соціальну творчість» [3, 189], політичну її складову.

Оскільки підвищення політичної освіченості громадян, їх переконаності у правильності політики, проваджуваної державою, державно-владними структурами, політичною партією, залежить вирішальною мірою від того, наскільки буде глибинним і переконливим наукове обґрунтування цієї політики, від розвитку політичної теорії [2, 202], то третій концептуальний напрям відповідної програми логічно пов'язати безпосередньо із підвищенням теоретичного обґрунтування існуючої політичної реальності, перспектив її подальшого розвитку, збільшенням ефективності даної теорії. Тут важливо не забувати, що позначений концептуальний напрям, його детальна розробка й реалізація мусять узгоджуватися із концепцією творення єдиного формату метатеорії – теорії суспільства, держави й державотворення, про необхідність опрацювання якої ми не раз говорили раніше, й в руслі якої, звичайно ж, повинна відбуватись належна інтенсифікація відповідного теоретичного обґрунтування.

І останнім, заключним (четвертим) концептуальним напрямом програми, що розглядається, є формування, за влучним виразом М. Кейзера [20, 24], ядра політичної культури – політичної ідеології (прогресивної – за своїм характером), яку доцільно розглядати також і як своєрідну вершину розвитку відповідного різновиду культурного явища. Адже саме на ній, цій вершині, спостерігається, народжується, вкорінюється активна участь народу у творенні політичної матерії, у її еволюційному русі, розбудові держави, активність громадян у реалізації державної політики, спрямованої на поступальний розвиток суспільства, його економіки, соціальної та духовної сфер, політики тих чи інших партій, що представляють сили прогресу; усе меншим стає політичне критиканство й все більшим – політичний альтруїзм, творчість, новаторство у державних справах. «Адже одна справа – критично оцінювати існуюче положення, висловлювати невдоволення консервативними традиціями й навіть рішуче засуджувати конкретних винуватців того, що вони існують, і зовсім інше – шукати й знаходити шляхи їх усунення, проявляти новаторський підхід до справи (у тому числі й державотворчої – О.К.)» [2, 203].

Як тут, до речі, не пригадати й красні, влучні, «смачні» ленінські рядки із цього приводу: «Розмагнічений дрібнобуржуазний інтелігент хниче, бідкається, губиться перед усяким проявом неподобства і зла, втрачає самовладання, повторює всяку плітку, силкується говорити щось недоладне про «систему».

Пролетар (не по колишній своїй професії, а по дійсній своїй класовій ролі), бачачи зло, береться по-діловому за боротьбу: підтримує відкрито й офіційно кандидатуру хорошого працівника Івана, пропонує замінити поганого Петра, порушує справу – і веде її енергійно, твердо, до кінця – проти пройдисвіта Сидора, проти протекціоністської вихватки Тита, проти найзлочиннішої операції Мирона, виробляє... ділові, практичні пропозиції: запровадити таку-то систему комісарів або політкомів, змінити так-то порядки ось тут, відрядити стільки-то певних комуністів (із стажем таким-то) на такі-то місця» [21, 232].

Із вищевикладеного випливає, що програма, спрямована на вдосконалення, підвищення рівня політичної культури в сучасному українському суспільстві, яка сьогодні, дійсно, вимагає нагальної, невідкладної, термінової проробки й поетапної реалізації, виходячи з необхідності нарощення поступальних змін у вітчизняній державотворчій ідеології, може складатися, як мінімум, із чотирьох провідних напрямів: а) зростання елементарної політичної грамотності громадян; б) підвищення їх політичної освіченості; в) підвищення теоретичного обґрунтування існуючої політичної реальності, перспектив її подальшого розвитку, збільшення ефективності політичної теорії; г) формування прогресивної політичної ідеології.

А тимчасом у контексті сказаного – невеличка ремарка. За великим рахунком у навкружній об'єктивній державно-політичній дійсності маємо справу зі складним культурним нашаруванням, непересічним утворенням – політико-правовою культурою й, якщо спробувати вести мову про її оптимізацію, вдосконалення, підвищення рівня даної культури, то логічно говорити про необхідність наявності робочих шаблонів із відповідним первинним змістовним наповненням, детальної проробки, концептуального доопрацювання й невідкладної реалізації єдиної цілісної політико-правової культуротворчої програми, складеної з двох фундаментальних блоків, розділів, рівнів. І перший з них – це презентований вище програмний продукт, спрямований на вдосконалення, підвищення рівня політичної культури в сучасному українському суспільстві, а другий – програмний продукт щодо вдосконалення й підвищення рівня правової культури в означеному суспільстві. Впевнені, глибоко переконані, а тому й не втрачаємо надії, що така єдина культуротворча програма, грамотно, ґрунтовно, всебічно пророблена й опрацьована, вже на проміжному етапі своєї реалізації здатна привести до поступового підвищення загального рівня політико-правової культури в українському суспільстві, що цілком природно сприятиме активності правової державотворчо-ідеологічної діяльності у межах останнього, а разом з тим – закономірному вкоріненню симетричності зворотного впливу правової свідомості на політичну у специфічній державотворчо-ідеологічній взаємодії, що, зрештою, обумовить формування повноцінного формату такої взаємодії і, відповідно, поступальний розвиток ідеології державотворення в країні шляхом односторонньої дії політичної свідомості на правову й симетричного зворотного впливу правосвідомості на політичну свідомість. А отже, найближча перспективна подальших розвідок у даному напрямку – осмислення правової культури, підвищення її рівня, як складової системи детермінант оптимізації розвитку ідеології державотворення в українському суспільстві на етапі його трансформації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Промова на Всеросійській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти 3 листопада 1920 р. / В. І. Ленін // Повне зібрання творів / В. І. Ленін ; [пер. із 5-го рос. видання]. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1974. – Т. 41. – С. 379-388.
2. Воловик В. И. Идеологическая деятельность: диалектика традиций и новаторства : [монография] / Виталий Иванович Воловик ; Академия общественных наук при ЦК КПСС. – М. : Академия общественных наук при ЦК КПСС, 1990. – 211 с.
3. Воловик В. И. Философия политического сознания : монография / Виталий Иванович Воловик. – Запорожье : Просвіта, 2006. – 204 с.

4. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа : [сб. учеб. материалов / под ред. Е. Ю. Мелешкиной]. – М. : ИНФРА-М : Весь мир, 2001. – 302 с.
5. Политическая культура // Словарь философских терминов / [науч. ред. профессора В. Г. Кузнецова]. – М. : ИНФРА-М, 2005. – С. 422-423.
6. Вировий С. І. Культура політична / С. І. Вировий, В. В. Крейденко // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / [наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 8 : Публічне врядування / [наук.-ред. колегія : В. С. Загорський (голова), С. О. Телешун (співголова) та ін.]. – 2011. – С. 326-327.
7. Політична культура // Сучасна правова енциклопедія / [Зайчук О. В., Копиленко О. Л., Оніщенко Н. М. та ін.] ; за заг. ред. О. В. Зайчука ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 228-229.
8. Чередниченко А. П. Політична культура / А. П. Чередниченко // Політологічний енциклопедичний словник / [упорядник В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – С. 507-508.
9. Политическая культура // Халипов В. Ф. Власть : кратологический словарь / В. Ф. Халипов. – М. : Республика, 1997. – С. 278.
10. Михальченко М. І. Політична культура / М. І. Михальченко // Соціальна філософія : короткий енциклопедичний словник / [заг. ред. і уклад. В. П. Андрущенко, М. І. Горлач]. – Київ – Харків : ВМП «Рубікон», 1997. – С. 283.
11. Политическая культура // Краткий философский словарь / [ред.-составители В. И. Воловик, Г. В. Воловик]. – Запорожье : Просвіта, 2004. – С. 93.
12. Культура // Краткий философский словарь / [ред.-составители В. И. Воловик, Г. В. Воловик]. – Запорожье : Просвіта, 2004. – С. 58.
13. Культура // Философский словарь / [ред. И. Т. Фролов]. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – С. 225-226.
14. Білінська М. М. Культура / М. М. Білінська // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / [наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 1 : Теорія державного управління / [наук.-ред. колегія : В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін.]. – 2011. – С. 327-329.
15. Ленін В. І. З приводу «Profession de foi» / В. І. Ленін // Повне зібрання творів / В. І. Ленін ; [пер. із 5-го рос. видання]. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1969. – Т. 4. – С. 297-307.
16. Ленін В. І. I Всеросійський з'їзд у справі позашкільної освіти [6-19 травня 1919 р.] / В. І. Ленін // Повне зібрання творів / В. І. Ленін ; [пер. із 5-го рос. видання]. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1973. – Т. 38. – С. 317-360.
17. Яковлев А. И. Эффективность идеологической работы / Александр Ильич Яковлев. – М. : Политиздат, 1984. – 304 с.
18. Корж С. А. Фрагментарна політична культура як вияв перехідного періоду розвитку українського суспільства : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Корж Світлана Анатоліївна. – К., 2009. – 211 с.
19. Ленін В. І. Інструкція про упорядкування книги для читання робітників і селян / В. І. Ленін // Повне зібрання творів / В. І. Ленін ; [пер. із 5-го рос. видання]. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1973. – Т. 37. – С. 385.
20. Кейзеров Н. М. Политическая и правовая культура: методологические проблемы / Николай Миронович Кейзеров. – М. : Юрид. лит., 1983. – 231 с.
21. Ленін В. І. Ю. Х. Луговінову : [лист 30 травня 1921 р.] / В. І. Ленін // Повне зібрання творів / В. І. Ленін ; [пер. із 5-го рос. видання]. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1975. – Т. 52. – С. 228-232.

SUMMARY

In an article defending the idea that political culture as the original kind of cultural phenomenon is represented by two components – a material component and a spiritual component, which together act as a manifestation of her complicated, at least, two-level, entity. Despite this, appears to be the most acceptable definition of political culture as a separate category to indicate the form of the State structure of State Government that historically prevailed, the corresponding system of political institutions, as well as due to their political activities and motives, forms, ways and methods of political activity, values, estimates of necessity inherent in each nation, class, nation, another social group, a separate identity at some stage of their development. The program is aimed at improving, increasing the level of political culture in contemporary Ukrainian society, which, indeed, requires urgent, urgent works and staged implementation, proceeding from the need to augment forth changes in domestic ideology of state-building may consist, as a minimum, with the top four directions. The first trend is the growth of basic political literacy. The second direction is to enhance the political education of citizens. The third direction is to enhance the theoretical substantiation of the existing political reality and prospects of its further development, to increase the effectiveness of political theory. The fourth trend is the formation of the progressive political ideology.

The objective of public-political reality we deal with complex cultural stratification, unordinary formation – political and legal culture and, if you try to talk about it optimization, improvement, increasing the level of this culture, it is logical to talk about the necessity of having a working template with the appropriate primary informative content, detailed studies, conceptual fine-tuning and the urgent implementation of a unified holistic politico-legal program, composed of two fundamental units, sections of levels. And the first of them is presented by above software product aimed at improvement, increasing the level of political culture in contemporary Ukrainian society, and the second is a software product for improving and increasing the level of legal culture in this society. So the only program competently, thoroughly, comprehensively designed and drafted, already on the intermediate stage of their implementation can lead to a gradual increase in the General level of political and legal culture in Ukrainian society, which naturally promotes the activity of legal ideology, activities that connected with State construction, and along with that is the docking of the reverse impact of legal consciousness on political consciousness in a highly ideological interaction on nation-building, that in the end, the facilities forming a full-fledged format of such interaction and ongoing development of the ideology of nation-building in the country by the one-sided action of political consciousness on legal consciousness and symmetrical the reverse impact of legal consciousness on political consciousness.

І.І.КАПРИЦІН

ПОТЕНЦІАЛ ПАЛЕОПСИХОЛОГІЧНОГО ТА ЕТОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ У ДОСЛІДЖЕННІ ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Як відомо, ні релігія, ні культура не існує незалежно від їх носія – людини. Людина ж визначається як істота біосоціальна, хоча визнання цієї опозиційної природи людини практично до 70-х років ХХ сторіччя вдовольнялося заглибленням переважно у соціальну природу людини. Біологічна, тобто першоприродна складова обходила констатаціями в дусі ліннеєвського віднесення людини до біологічного виду *Homo sapiens* та дарвінівського вчення про природній відбір як пояснення антропогенезу.

Історичний розгляд теорій походження релігії надає багато інформації про розвиток релігійної культури, залишивши незадовільним питання її виникнення. Між тим, в новітній історіографії питання походження людини та культури вже понад сорок років існують, так би мовити, «апокрифічні» теорії, які під час їх виникнення характеризувалися як «непрофесійні», їх авторами були в одному випадку історик, що спеціалізувався в історії